

Kitap Tanıtımları / Book Reviews

Modern Türklükte Kültür Hareketi

Ahmet Muhiddin

(*Die Kulturbewegung im Modernen Türkentum-*

Dr.phil. Ahmed Muhiddin)

Tercüme ve İnceleme: Suat Mertoğlu, Küre Yayınları, İstanbul 2004.

Her yıl yüzlerce kitabın yayınlandığı, yüzlerce tezin hazırlandığı bir ülkede, 2004 yılında ilk baskısı yapılmış olan bir kitabı tanıtmaya zarureti, sorumluluğu ya da görevi... 2004 yılında tercüme ve incelemesi Suat Mertoğlu tarafından yapılan ve Küre Yayınları'nca yayınlanan, 1921 yılında Almanya'da doktora tezi olarak hazırlanmış ve Türk Düşüncesine ilişkin ortaya koyduğu perspektifi, yorumlama biçimi, Türk Düşüncesinin ana taşıyıcısı olarak şiiri işaret etmişliği ile önemsenmesi gereken bir kitap. Son yıllarda Türk Düşüncesi ve Tarihi üzerine özellikle akademik çevrede üretilen tez, makale vb. çalışmalarda, Türkiye'nin uluslararası hakemli, bilinir ve takip edilir dergilerinde Ahmet Muhiddin ve eseri hakkında gerek makaleler, gerekse kitap tanıtımlarının yapılmış olmasına karşın, hâlâ Ahmet Muhiddin isminin zikredilmiyor olması, hatta bırakın zikredilip zikredilmediğini, kendini Türk Düşüncesi alanında çalışıyor olmakla tanımlayan çoğu araştırmacı tarafından Ahmet Muhiddin isminin bilinmiyor olunması, kendisine ve Türk Düşüncesine karşı şu an okuyacağınız tanıtım metnini yazma sorumluluğunu bize yüklemiştir.

Modern Türklükte Kültür Hareketi adlı Ahmet Muhiddin'e ait doktora çalışmasını kitap olarak yayına hazırlayan Suat Mertoğlu kitabın birinci kısmında Ahmet Muhiddin'in hayatına dair şu bilgileri vermektedir: Subay bir babanın (İbrahim Muhiddin) oğlu olarak 1892 yılında İstanbul'da dünyaya gelen Ahmet Muhiddin'in çocukluğunun büyük bir kısmı babasının görevinden ötürü Üsküp'te geçmiştir. Daha sonra İstanbul'a ailesi ile beraber gelerek 1903 yılında ilk mektebi bitirmiş ve 1908 yılında Mercan İdadisi'ni bitirmiştir. Burada kendisi ile aynı sınıfı paylaşmış olan Falih Rıfkı Atay Ahmet Muhiddin'in başarılı bir öğrenci olduğundan hareketle, idadinin son sınıfında özellikle Tarih ve İktisat alanlarında hocaları ile yarışacak birikime sahip olduğunu belirtmektedir. 1909 yılında İdadiden mezun olan Ahmet Muhiddin aynı yıl edebiyat, tarih, felsefe ve İktisat dersleri göreceği Darülfünun'a kaydolar ve 1913 yılında buradan mezun olur. Arap ve Fars dillerinde yazılmış olan edebi eserleri anlayacak kadar bu dilleri bilen Muhiddin, Darülfünun'da iken Almanca öğrenir. 1913-1914 yılları arasında İstanbul'da iki ayrı lisede Tarih ve Türkçe öğretmenliği yaptıktan sonra 1914 yılı başlarında devlet bursu alarak Almanya'ya gider. I. Dünya Harbi'nin başlaması ile beraber tekrar memleketine dönmek zorunda kalır. Burada bir süre Halka Doğru dergisinin redaksiyonunda görev alır. 1915 yılından itibaren Ziya Gökalp'in teşvikiyle daha önce tanışıklıklarının olduğu Halim Sabit'in İslam Mecmuası'nda iktisat üzerine yazılar kaleme almaya başlar. 1916 yılında tekrar Almanya'ya döner ve ilk olarak orada *Illustrierte Zeitung Leipzig*'de geçici olarak Alman firmaları tarafından üretilen ürünlerin tanıtımları için yapılan el ilanlarına Türkçe metinler hazırlama işi ile uğraşır. 1 Mayıs 1916'da doktora tezini bitirdiği 1921 yılına kadar Leipzig Üniversitesi Sami Dilleri ve Edebiyatları Enstitüsü'nde Okutman olarak çalışmaya başlar. Ahmet Muhiddin'in burada çalışmaya başlamasından itibaren üniversitede Osmanlı araştırmaları üzerine ciddi bir ilgi başlamış ve buradaki araştırmacıların dikkatini Türkiye'deki fikrî ve edebî tartışmalara çekmekte önemli bir rol oynar. Mertoğlu, Ahmet Muhiddin için gerek hocaları Fischer ve Stumme'nin ve gerekse Richard Hardman'ın kendisi için çalışkan, enerjik ve üs-

tün kabiliyete sahip, alim bir genç olarak nitelediklerini özellikle vurgularlar.

Burada dikkatimizi çeken şeylerden biri, Ahmet Muhittin ile ilgili söylenmiş bu sözlerin ve yapılan atıfların yayınlandığı tarihtir. Atıflar genel olarak Almanya'ya ikinci defa gittiği tarih olan 1916 ile 1928 yılları arasındadır. Bu zaman aralığında genelde Müslüman ülkeler, özelde Türk Düşüncesi üzerine Almanya'da yapılan araştırmaların birçoğunda Ahmet Muhiddin'e ve tezine atıfta bulunulmasına rağmen, gerek o tarihlerde ve gerekse 1928 sonrası yıllarda Almanya'ya giden ve Düşünce Tarihi üzerine çalışmalar yapan araştırmacıların (ki bunların başında 1933 yılında Almanya'ya giden Hilmi Ziya Ülken gelir) kendisinden hiç bahsetmiyor olmaları anlaşılır değildir.

1917 yılında Almanya'da İsabella Amanda Johanna Sommer ile evlenmiş ve bu evlilikten Halide adında bir kızı olmuştur. I. Dünya Harbi'nin sonlarına doğru mevcut olumsuzluklardan ötürü aldığı devlet bursunun kesildiğini ve sadece Okutmanlık maaşı ile zor şartlar altında hayatını devam ettirmek zorunda olduğunu doktorasını yaptığı Leipzig Üniversitesine sunduğu harç ücretinden muaf olmayı istediği dilekçesinden hareketle Suat Mertoğlu özellikle vurgulamaktadır. Doktorasını bitirdikten sonra Türkiye'ye dönen Ahmet Muhiddin Maarif Nezaretine müracaatla kendisinin bursundan ötürü devlete borcu olduğunu ve ödemek istediğini beyan etmiş, fakat kadro olmadığı gerekçe gösterilerek her hangi bir görev verilmemiştir. Bu tarihten itibaren sürekli sıkıntılar çeken Ahmet Muhiddin çocukluk arkadaşı olan Falih Rıfkı Atay'ın çıkardığı Akşam gazetesi adına İzmir İktisat Kongresine gözlemci olarak gönderilmiş ve gazetede Milli İktisat üzerine yazılar kaleme alarak edindiği sınırlı miktarda para ile hayatını idame ettirmeye çalışmıştır. Suat Mertoğlu, Ahmet Muhiddin'in bundan sonraki hayatına dair bilgilerin arkadaşı Falih Rıfkı ve Halim Sabit'in yazdıkları ile sınırlı olduğunu ve bu bilgilerin dışında bir şeylerin bulunmadığını özellikle belirtmektedir. Bilinen o ki, Ahmet Muhiddin 1923 yılında maruz bırakıldığı yalnızlık, yoksulluk ve bakımsızlık sonucunda İstan-

bul Eyüp Sultan'da bulunan evinde yakalandığı tifo hastalığı nedeni ile vefat etmiştir.¹ Allah rahmet eylesin.

Ahmet Muhiddin tezinin giriş kısmında yaptığı çalışmanın nihai amacını anlatırken; 19. yüzyılın başlarında sıkça yapılan Japon-Türk modernleşmesi karşılaştırmalarından hareketle, Japonların gerçekleştirdikleri modernleşme hamlesi ile beraber bunu başara bildiğini fakat Türklerin yeni bir dünya ve hayat görüşü ile bu dünya ve hayat görüşünü meydana getiren ve taşıyan bir şiir ve yeni bir din ile sonuçlanan zihni/fikrî bir dönüşümü meydana getirdiklerinden bahsetmektedir.(s.48) Çalışmasının sınırlarını, Türk kültürünün 19 ve 20. asırları içeren bir tarihini sunmaktan ziyade, Türklüğün tarihinde yeni bir dönem başlatan kültür hareketinin (modernleşmenin taşıyıcılığı görevini üstlenen modern şiir hamlesini ve bu hamleden doğan zihni/fikrî dönüşümü ve bu dönüşümün meydana getirdiği yeni dini "kültür hareketi" olarak adlandırmaktadır.) genel akışını, ana hatlarını, fikri muhteva ve problemlerini kabaca tasvir olarak belirlemektedir.(48)

Muhiddin bir Türk felsefesinin olmadığını belirttikten sonra, felsefenin olmayışının hiçbir felsefe faaliyetinin olmadığı anlamına gelmediğini, nitekim özellikle tasavvufun şiiri kendine vasıta yaptığını ve hikmetin taşıyıcılığı rolünü şiirin üstlendiğini, şairlerin bu şekilde felsefe yaptığını ifade etmektedir. Bunun Osmanlı-Türk şiiri için de geçerli olduğunu ve şiirin fikir hayatının gerçek aracı olma misyonu ile hareket ettiğini söylemektedir.(s.53)² Bu bağlam da eserlerini dikkate aldığı şairleri, şiirleri ve nesirleri çerçevesinde politik ve kültürel olarak konumlandıkları yerleri de dikkate alarak şu şekilde sıralar; 1. Namık Kemal ve Abdülhak Hâmid, 2. Tevfik Fikret, 3. Ziya Gökalp ve Mehmet Emin, 4. Mehmet Akif'tir.(s.54)³ Ki

1 Ahmet Muhittin'in hayatına dair bilgiler onun Almanya'da hazırlamış olduğu doktora tezinin tercüme ve incelemesini yaparak yayına hazır hale getiren Suat Mertoğlu'nun kitabın ilk kısmında Hayatı başlığı ile yazdığı metinden hareketle kaleme alınmıştır.

2 Şiirin böyle bir misyon yüklenmiş olduğu ile ilgili olarak uzun zamandan beri İsmet Özel tarafından ciddi vurgular yapılmaktadır.

Mehmet Akif'in almış olduğu eğitim ve hayatı "amel-çalışma", çalışmayı ise "vazife" olarak telakki ediyor olmasından ötürü çalışmasının konusu olan gelişimin tipik bir örneği olduğunu belirtir.(s.58)

Ahmet Muhiddin Divan şiirinin kendi imkânları ile 18.yüzyılın sonlarına doğru tükendiğini ve kendi ifadesiyle bahsettiği kültür hareketinin başlangıcı olarak modern şiirin ilk temsilcilerinden biri olan Akif Paşa'yı⁴ ve Kamus mütercimi Asım'ı özellikle işaret etmektedir. Muhiddin bu yönü ile modernleşmenin ağırlıklı olarak başlangıçta iç dinamiklerle (dış dinamikleri tamamen yok saymayarak) başlayan bir şey olduğunu belirtmekte ve başlarda batı karşısında kültürel bağımsızlığını koruyan, yerli ve İslami temellere sahip olan bu dönüşümün Batıcılık akımı ile sekteye uğradığını, fakat buna tepki olarak Milliyetçilik ve kendisinin Reformasyon olarak adlandırdığı İslamcılık akımlarının ortaya çıktığını iddia etmektedir. Ayrıca bu kültür hareketi bağlamında bir şeyler yapmış olan büyük adamların ya Batı'dan hiç etkilenmemiş ya da bu etkiden kurtulmayı başarabilmiş kişiler olduklarına vurgu yapar.(s.63)

Tezinin I. Bölümünde yeni kültür hareketinin sonucu olan dönüşümün bir taraftan yeni bir hayat ve dünya görüşü teşekkülü ve diğer taraftan yeni bir iktisadi-siyasi teşkilatlanmadan ibaret olduğunu belirterek "yeni"nin oluşum sürecindeki olguları tek tek irdeleyerek Muhiddin'in özellikle İslam'ı "tarihî İslam-gerçek İslam" ayrımı üzerinden insan, akıl, dünya, cemiyet, devlet ve iktisat gibi olgulara dair tasavvurların nasıl ve ne şekilde asli mecrasına oturtulması gayretinden bahseder. Tarihî İslam-gerçek İslam ayrımında gerçekleşen kültür hareketinin Tarihî İslam'a aykırı, fakat hurafelerden arındırılmış, münzevilik ve ataletten uzaklaştırıcı, çalışma-

3 Ahmet Muhiddin tezinde bahsi geçen bu şairlerin her biri için müstakil değerlendirmeler yapılmaktadır. s.54-60

4 Akif Paşa bizce de önemli bir simadır. Yaşadığı dönem içerisinde şairliği politik tavırları ile beraber değerlendirilmesi gereken biridir. Nitekim Ahmet Muhiddin de Akif Paşa'nın hiçbir batı dili bilmediğini ve eğitiminin tamamını ülkesine borçlu olduğunu özellikle vurgular.(s.52) Bir önceki dipnotta şiirin önemine vurgu yapmışlığı ile andığımız İsmet Özel muhtelif konuşmalarında Akif Paşa'nın bu bağlamda önemine işaret etmektedir.

yı önemseyen tavır ve telkinleri ile Gerçek İslam'a uygun olduğunu vurgular. Tabi burada da Muhiddin, tarihi süreç içerisinde edindiği tecrübeler ve yozlaşmalar bağlamında asıl olana, murad edilene işaret edilen siper olarak özellikle Tefvik Fikret ve Mehmet Akif'in⁵ şiirlerini örnek olarak gösterir. Ahmet Muhiddin burada en dikkate değer taraflarından birisi de içerden biri ve dönemin havasını tenefüs ederek mevcut tartışmaları tartışıldıkları anlam dünyasından hareketle irdelemeye çalışması ve bahis konusu edilen her mesele üzerinde önemle durmasıdır, ki kadın tartışmaları bunlardan sadece biridir. Muhiddin, tarihî şartlar içerisinde yaşamış olduğu dönüşümle beraber mevcut durumun kaderci (fatalist), dünyadan kaçan ve dünyayı küçümseyen algısının, yaşanan kültür hareketi ile beraber güçlü bir dünya tasvibi, bu dünya fikri ve tekâmül fikrinden ibaret olan bir dönüşüm yaşadığını belirtir.(s.69) Bu durumu kendisine vazife olarak telakki eden taşıyıcının yeni Türk şiiri olduğunu belirttiikten sonra bu şiirin; kadercilik, yanlış tevekkül anlayışı, ye's ve ataletle ciddi manada mücadele ettiğini ifade eder. Bu manada önümüze çıkan en önemli şairin Namık Kemal olduğunu söyler ve Abdülhak Hamid, Fikret, Mehmet Emin ve modern zamanın neredeyse bütün şairlerinin onu izlediğini ifade eder. Tabi ki Akif en büyük şiir performansını ortaya koyan adamdır.(s.73)

Yeni kültür hareketinin birçok alanda murad ettiği ve hatta vesile olduğu devletin şekillendirilmesi meselesinin Avrupalı bilim adamları tarafından fark edilmediğini, en azından takdir edilmediğini, bunun sebebi olarak da Avrupalı yazarların 18. ve 19.yüzyıl Türk siyasi tarihini çöküşün tarihi olarak görmeleri Ahmet Muhiddin'in üzerinde durduğu başka bir husustur.(s.89) Ki çöküş dönemi olarak adlandırılan ve kendisinin de içerisinde bulunduğu dönem, kendi tabiriyle kültür hareketinin yaşandığı ve her şeyin sonlanmadığı tam aksine devam eden bir süreç olduğu birçok defalar vurguladığı bir meseledir.

5 Mehmet Akif'in tezde vurgulanan yenilikçi tavrını, Avrupa'da gerçekleşen Reformasyon hareketinin Luther, Calvin gibi temsilcileri ile beraber ismi anılan Ulrich Zwingli'ye benzetilen Ahmet Muhiddin'in bu yaklaşımı eleştiriye açık bir yaklaşımdır.

Muhiddin, tezinin ikinci bölümünde; bu gün üzerine ciddi çalışmaların yapıldığı Batıcılık, Milliyetçilik ve bizim İslamcılık olarak adlandırdığımız kendisinin ise Reformasyon diye isimlendirdiği fikir akımlarının muhtelif konulardaki yaklaşımları hakkında değerlendirmeler yapar. Tezinin birinci bölümünde bahsettiği ve sağlıklı yürüyen kültür hareketinin Batıcılık ile beraber inkıtaya uğradığını ve buna tepki olarak milliyetçiliğin ve Reformasyon hareketlerin ortaya çıktığını iddia eder.(s.93-94) Batıcılığın öncelikle şiirde bir sanat akımı olduğunu ve batıcılığın sanata ve sanat anlayışına tam olarak hakim olduğu döneme kadar, şair Abdülhak Hamid ve etrafında toplananların batılı romantizmden etkilendiklerini belirtir. Fakat batıcıların söylem farklılıklarından ötürü Abdülhak Hamid'i farkında olmaksızın eleştirdiklerini söyler. Fert ve cemaat telakkisi bakımından da batıcılığın önceki kültür hareketi gelişiminin zıddını teşkil ettiğini belirterek, Namık Kemal ve Abdülhak Hamid'de olan İslam'ın sosyal dünya görüşünün batıcılarda kaybolduğunu ifade eder.(s.97) Genel olarak bakıldığında batıcılığın eleştiriden yoksun ve anakronik bir düşünme tarzına sahip olduğu ve bunu Türk kadınının tamamen Avrupalılaşması gerektiği söyleminde, siyasette ve iktisat politikasında ve Türklüğün ihtişamını kaybetme gerekçesi olarak dini göstermelerinde görmenin mümkün olduğu kanaati vardır Muhiddin'de.(s.97-98) Batıcılıkla ilgili yaptığı şu değerlendirmeye de yaklaşımını ciddi manada tasvir etmektedir: *"...bin başlı bir ucubedir. Batıcılık kendi kültürünü terk ettiği için, karmaşık ve görünüşe göre her bakımdan üstün bir dünyanın karşısında, hiçbir orijinalliğe ve değer ölçüsüne sahip olmadan durur."* (s.99).

Batıcılığı tanımladıktan sonra ona tepki olarak ortaya çıkmış olduğunu söylediği Milliyetçilik fikrinin özellikle batılı araştırmacılar tarafından zikredildiği gibi Rusya ya da Kafkas Türkleri'nden neşet eden bir şey olmadığını, tam aksine Ziya Paşa, Namık Kemal, Şemsettin Sami gibi fikir adamlarının ileri sürdükleri söylemlerden ötürü tarihî bir kökene sahip olduğunu iddia etmektedir. Milliyetçiliğin, yukarıda Batıcılığın inkıtaya uğrattığını söylediğimiz kültür hareketinin bir devamı olduğunu özellikle vurgulaması oldukça dikkat çekicidir.(s.104-105) Milliyetçiliğe dair ciddi analizler yap-

tıktan sonra onu tarihî süreç içerisinde konumlandığı yer önemlidir. Nitekim, “ *Milliyetçilik... kültür hareketinin başlarda ihtiva etmediği, ilave bir faktör olarak kendisine eklenen Türk Düşüncesi bakış açısından kalkıp, bölünen kültür hareketini bir senteze ulaştırmayı deneyen ilk denemedir.*” demektedir.

Muhiddin, Milliyetçilik ile Reformasyon hareketlerinin müşterek özelliklerini şu şekilde sıralar: 1- Her iki akımda ahlakî bakış açısını ön planda tutarlar. 2- Her iki akımda tarihî İslam’ı reddeder ve Asr-ı Saadet İslam’ına dönülmesini talep ederler. 3- Her iki akımda şeriatın günümüz için geçerliliğini reddederler. 4- Her iki akımda ictihadın serbest olmasını talep ederler. 5- Her iki akımda halk için her halükarda yeni temeller üzerine bina edilmesi gereken bir din eğitimi talep ederler. (s.114-118)

Milliyetçilerin dine bakışı ve olması gerektiğini düşündükleri din anlayışlarını anlatmak için Muhiddin, Ziya Gökalp’in şiirlerinden istifade eder ve özellikle *Türk’e Göre Din, Meşihat* şiirlerinden hareketle bu konuda bir takım fikirler serdetmeye gayret sarf eder.

Milliyetçilik bahsinin hemen akabinde Reformasyon hareketinden bahseden Ahmet Muhiddin, öncelikli olarak neden bu hareketi bu şekilde adlandırdığından bahseder ve milliyetçileri neden bu hareket içerisine dâhil etmediğini anlatır. Bu bakımdan Milliyetçilerin meseleye bakış açılarının tamamen siyasi olduğundan hareketle; Reformasyon hareketine dahil olanların meseleye (Burada mesele, dindir.) tamamen amaç olarak baktıklarını ve bu çerçevede sosyal hayatı dini esaslara göre tanzim etme kaygısı güttüklerini ifade etmektedir. Reformasyon akımının din meselesi bağlamında Batıcılık ve Milliyetçilik münasebetini ortaya koyarken ifade ettiği cümleleri aynen burada aktarmayı uygun görüyoruz: “*Dinin tehlikeye bırakılması Batıcılığın bir meyvasıdır. Ne var ki sadece din değil, bilakis İslam-Türk kültürünün Batı karşısındaki bütün otonomisi Batıcılık tarafından sarsılmıştır ve en büyük felaket de burada yatmaktadır. Artık Türk kültür problemi öncelikle kendi kültür zemininde durularak çözülebilir. Böylece Batıcılık, dolaylı olarak Reformasyonun bir problem noktası olmuştur. Ancak Reformasyon akımının mücadele etmek zorunda olduğu diğer bir mefhum daha var-*

dır: Milliyetçilik/Kavmiyetçilik. Milliyetçilik daha önce gördüğümüz gibi iki anlamda Batıcılığın bir sonucudur: İlkin bizzat Milliyetçilik olarak, ikincisi de din akımı, tam olarak söylemek gerekirse din-siyaset akımı olarak. Şu halde Batıcılıkla mücadeleye böyle bir Milliyetçilik/Kavmiyetçilikte eklenmelidir.” (s.131) Reformasyon hareketinden bahsederken özellikle üzerinde durduğu iki isim Mehmet Akif ve ona göre Refosmasyon’un manifestosu niteliğindeki “İslamlaşmak” adlı makaleyi kaleme alan Said Halim Paşa’dır.

Ahmet Muhiddin’in tezinin hülasası olarak; kendisi özellikle Osmanlı’nın içerisine girmiş olduğu buhranlı durumla beraber büyük oranda dâhili nedenlerden ötürü modern şiirle bir kültür hareketi teşebbüsüne kalkışıldığı, bu kültür hareketinin Batıcılık hareketi ile sekteye uğradığı, milliyetçilik hareketinin ise sekteye uğrayan bu kültür hareketini devam ettirme yolunda adımlar attığını ve fakat ortaya koyduğu fikirler, dinin sosyal hayatı tanzim etmesi gerekliliğiyle ilgili söylemleri ile reformasyon hareketinin kültür hareketinin sahiplenicisi konumunda bulunduğudır. Bu bakımdan Muhiddin’in Reformasyon (İslamcılık) hareketi hakkında ifade ettiği şeyler dikkate değerdir.

Ar. Gör. Bahattin ÇATMA

Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü